

Godegård

Godegårdsområdet består av flera delar; stationssamhälle samt bruks- och herrgårdsmiljö. Till detta kommer också kyrkomiljön, men den beskrivs separat. Samhället inramas i stort av järnväg och landsvägar. Skogen ansluter förutom i söder där ett böljande jordbrukslandskap breder ut sig.

Kulturhistoriskt värde. Godegårds bruks- och herrgårdsmiljö har *mycket högt värde för kulturmiljön*. Godegårds stationssamhälle har *högt värde för kulturmiljön*.

Sammanfattning. Godegårds bruks- och herrgårdsmiljö är byggnadsminne samt område av riksintresse för kulturminnesvården och ges därmed ett mycket högt värde. I stationssamhället är det främst bebyggelsemiljön som är värdegrundande kompletterat med övriga komponenter.

Riksintressant kulturmiljö

Öster om stationssamhället och marginellt inom studerat avsnitt ligger Godegårds "säteri", som även benämns Godegårds bruk. Det är ett område av riksintresse för kulturmiljövården (KE12), tillika byggnadsminne. Godegård hör till de äldsta järnbruken i

Östergötlands bergslag. Namnet *Godegård* nämns första gången år 1345 (Franzén 1982:23), men det var år 1643 som Louis de Geer övertog stora delar av socknen och bildade Godegårds säteri. Från år 1775 innehades det av Grillska familjen, inledningsvis Johan Abraham Grill som var direktör i Ostindiska kompaniet. Den första herrgårdsbyggnaden brann ned år 1719, men en ny byggdes upp igen och stod klar år 1725. Anläggningen fick dock sitt nuvarande utseende år 1778 då de ursprungligen rödfärgade husen blev gulputsade. Till miljön hör också engelsk park, inspektorsbostad, arbetarbostäder och ekonomibyggnader, stålugnar, masugnsruin samt spikbod. Den engelska parken anlades på 1790-talet av den då framstående trädgårdsarkitekten Fredrik Magnus Piper. Liksom vid Mariedamm ingår en slaggstensmur i anläggningen. Järnhanteringen bedrevs fram till år 1896 (Länsstyrelsen i Östergötlands län & Östergötlands länsmuseum 1984:70f och Topelius 1983:218). "Säteriet" kom att tillhöra släkten Grill fram till år 1986, dock hade markerna avyttrats ett drygt tiotal år tidigare (Månsson 1995:44). Det är idag privatägt och inrymmer bland annat ett porslinsmuseum. Bruksmiljön är även upptagen i kulturminnesprogrammet för Östergötlands län samt i arbetsmaterialet för kulturminnesvården i Motala kommuns översikts-

Riksintressanta kulturmiljön Godegård. En bruks- och herrgårdsmiljö där dagens huvudbyggnad är från 1720-talet. Foto: Annika Helander.

Kulturmiljön Godegårds stationssamhälle. Byggnaden uppfördes som mejeri år 1932. Foto: Estrid Esbjörnson.

plan (EKMO54 respektive K04:2). Området uppvisar också avsnitt som tillmäts naturvärde.

Med sin mångfald av byggnader placerade runtomkring ett vattenfall i Godegårdsån ger platsen en viktig inblick i äldre tiders industriella verksamhet och organisation.

Bebyggelse och markanvändning

Godegårds stationssamhälle ligger huvudsakligen väster om järnvägen. Några byggnader finns även på östra sidan. Godegård är ett levande samhälle som i trakten är en naturlig centralplats med bland annat skola och affär. Det nuvarande samhället växte upp kring järnvägsstationen och har därefter utvidgats och utvecklats till en bebyggelse av blandad karaktär. Den yngsta bebyggelsen i form av modernare villor finns i samhällets södra del medan äldre villor från mitten av 1900-talet – däribland några funkishus – dominerar i den norra delen. Här återfinns också några av de kommunala byggnaderna, bland annat skola från 1950-talet, daghem och ett tidigare kommunalhus som nu är ett allaktivitetshus. Kommunalhuset är det bäst bevarade i Motala kommun från perioden med ”storkommuner” åren 1952–1974. Ett före detta mejeri från år 1932 med skorsten, ett missionshus och en affär vittnar också om de funktioner Godegård haft – och har – som en mindre centralort för bygden. Här har också funnits ett sågverk och en smidesfabrik. De centrala funktionerna, det vill säga affär, skola och allaktivitetshus, ligger fortfarande

längs med landsvägen mot Tjällmo och Zinkgruvan. Några äldre byggnader ligger nära järnvägen. Stationsbyggnaden är riven under de senaste decennierna, men bangård och lastkaj återstår liksom två tidigare banarbetarbostäder – den ena ombyggd – samt på andra sidan järnvägen en byggnad som tidigare innehållit en telefonväxel. En tidigare gästgivaregård är riven sedan 1970-talet.

Godegård var dock delvis bebyggt och bebott redan innan järnvägen etablerades. Inne i Godegårds stationssamhälle har Unna gårds- eller bytomt legat och namnet är skriftligt belagt från 1400-talet. Den var i bruk fram till någon gång under 1800-talet. Även ortnamnet Godegård har belägg från 1400-talet, men kan ha avsett bebyggelsen By som ligger något längre söderut.

Kulturlämningar

Godegårds samhälle av idag är en produkt av järnvägens tillkomst men det har funnits bebyggelse här tidigare, exempelvis vid Unna (by/gård). I området kring platsen för stationshuset förekommer det spridda nedslag som tyder på bosättningar under järn- och stenåldern.

Vid Viksäng, söder om samhället, finns en kulturhistorisk miljö som i kommunens översiktsplan bedömts som värdefull (K04:4). Platsen kallas Domarring utifrån den brons-/järnåldersgrav som ligger här. Graven är däremot ingen domarring utan en stensättning.

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader/miljöer enligt kommunala och regionala inventeringar/program

I arbetsmaterialet från Motala kommun samt kulturminnesprogrammet för Östergötlands län

- Godegårds säteri med omgivande miljö, byggnadsminne och riksintresse för kulturminnesvården (K04:2 och EKMO54)
- Domarring vid Viksäng (K04:4)

Berörda utredningsalternativ: 0, 5 och 5-öst

Uttekad kulturmiljö i miljökonsekvensbeskrivningen

- Godegårds stationssamhälle (Nollalternativ, UA5 och 5-öst), högt värde för kulturmiljön

Godegårds stationssamhälle		Kommentarer
Bruksvärde	X	Levande samhälle med bostäder, handel och skola
Kunskapsvärde	X	Stationssamhälle utvecklat vid sidan av Godegårds säteri, stationsområdet fungerar fortfarande delvis som en central del av orten Godegård har ett tidsdjup relaterat till den inom samhället belägna Unna by-/gårdstomt med medeltida belägg, samt indikationer på verksamhet under förhistorisk tid
Upplevelsevärde	–	Bebyggelse av blandad karaktär

Godegårds kyrkomiljö

Godegårds kyrka ligger till stora delar omgiven av öppen åkermark, förutom i norr där skogbeväxt och delvis sank terräng ansluter. Godegårdsån med sitt meandrande lopp passerar nära kyrkan.

Kulturhistoriskt värde. Området har *mycket högt värde för kulturmiljön*.

Sammanfattning. En väl sammanhållen kulturmiljö kring Godegårds kyrka och sockencentrum. Miljön visar på olika tidsskikt, från nutid till järnålder. Till detta kommer Godegårds festplats med en kulturmiljö av folkhemskaraktär.

Kulturmiljön Godegårds kyrkomiljö. Här syns tydligt hur nära kyrkogården dagens järnväg ligger. Foto: Annika Helander.

Kulturmiljön Godegårds kyrkomiljö. Kyrkan är en vitputsad, tornlös stenkyrka under spåntak. Här uppfördes under 1200-talet en salskyrka som under senmedeltid tillbyggdes med vapenhus i söder. Till höger syns en fristående klockstapel. Till vänster ligger den före detta klockarebostaden. Foto: Olof Pettersson.

Kulturmiljön Godegårds kyrkomiljö. Hälla herrgård har varit gästgiveri. Här finns en gul, reveterad manbyggnad från 1860-talet samt två flyglar och flera ekonomibyggnader. Foto: Annika Helander.

Bebyggelse och markanvändning

Centralt på den så kallade Godegårdsslätten ligger Godegårds kyrkomiljö, medtagen i kulturminnesprogrammet för Östergötlands län (EKMO53) samt i arbetsmaterialet för kulturminnesvärden i Motala kommuns översiktsplan (K04:1), dock med något olika utbredning. Området har mycket högt värde för kulturmiljön. Befintlig järnväg skär rakt genom denna miljö samt löper dessutom parallellt med och alldeles intill kyrkogårdsmuren.

Godegårds kyrka är en vitputsad, tornlös stenkyrka under spåntak. Här uppfördes under 1200-talet en salskyrka, enligt traditionen invigd år 1251, som under senmedeltiden tillbyggdes med vapenhus i söder. Åren 1722–1723 skedde en tillbyggnad med en stor korsarm i norr, varvid kyrkan fick T-formad plan. Invändigt har kyrkan därefter förändrats, bland annat år 1912. Nära kyrkan finns en fristående klockstapel av trä och Grillska gravkoret från 1700-talet med pyramidformat tak. Till kyrkogården hör även en minneslund som även den är direkt angränsande till befintlig järnväg. I miljön ingår också en vitputsad skolbyggnad från år 1901 samt en före detta klockarebostad. De två senare är kulturhistoriskt värdefulla som exempel på ett mindre sockencentrum då kyrkan även hade ansvar för de sociala frågorna.

I kulturmiljön ingår även Sörby gårdstomt som ansluter direkt till nuvarande järnvägsspår. Gårdstomten, som sannolikt är av medeltida ursprung, ligger i landskapet mellan kyrkan och Sörbyhagen.

Öster om kyrkan och Godegårdslågen ligger By som utgörs av några ekonomibyggnader samt ett ombyggt bostadshus av tvålägenhetstyp. Platsen är inte längre permanent bebodd, men ekonomibyggnaderna före-

faller att användas. Namnet omnämns i skriftligt material från år 1655 där det framgår att By verkar vara en av de sist nedlagda hyttorna i Godegård (Bergsten 1946:128).

Strax nordväst om kyrkan ligger Hälla herrgård som varit gästgiveri. Här finns en gul, reveterad manbyggnad från 1860-talet samt två flyglar och flera ekonomibyggnader. Till herrgården hörde ett bränneri. Av den senare anläggningen, ligger öster om befintlig järnväg, återstår bara en husgrund samt källarruiner. Flera torpliknande byggnader av skiftande ålder kompletterar miljön kring herrgården, men ingår inte i det på kartan markerade området. Prästtorpet är från slutet av 1800-talet och har en lätt övergiven karaktär. Där finns också en timrad ladugård, ett modernare bostadshus från cirka 1940-talet samt ytterligare några mindre byggnader. Merparten av fastigheterna är bebodda och markerna brukas än idag. Hälla har haft hållplats vid järnvägen.

Till kyrkomiljön kan på sitt sätt också räknas det före detta ålderdomshemmet Lugnet, nu kraftigt ombyggt, som är uppfört invid landsvägen väster om järnvägen. Från Lugnet har en väg lett fram till kyrkan. Den kallades Fäktegatan och var en del av en landsväg, vilken avvecklades efter järnvägens tillkomst.

Mittemellan stationssamhället och kyrkan ligger, väster om järnvägen, Godegårds festplats med teaterscen, dansbana, idrottsplats med mera. Platsen har högt värde för kulturmiljön. Detta är en typ av miljö som växte fram under första hälften av 1900-talet i Folkhemssverige. Idag håller dessa miljöer på att försvinna och det är viktigt att slå vakt om de platser som ännu används med den ursprungliga intentionen. Förutom de löpande evenemangen används

Kulturmiljön Godegårds festplats. En folkhemsmiljö med teaterscen, dansbana, idrottsplats med mera. Foto: Olof Pettersson.

festplatsen varje vår sedan drygt tio år tillbaka för en stor marknad som drar till sig långväga besökare. Här finns även en rekonstruktion av en kolarkoja.

Kulturlämningar

Området rymmer enstaka komponenter med anknytning dels till bergsbruket, dels till jordbruket. Omedelbart väster om järnvägen vid kyrkomiljön ligger ett område där man smitt järn och möjligen ägnat sig åt bronsgjutning, troligen redan under medeltid och in i efterreformatorisk tid (Lindeblad & Stålbom 1997:13). På ömse sidor om landsvägen Godegård–Degerön slingrar sig dess föregångare fram, till stor del befriad från sina ursprungliga trafikuppgifter men ännu i bruk.

Äldre uppteckningar gör gällande att det har funnits ytterligare kulturhistoriska lämningar i området. För Lugnet omtalas resta stenar och rösen/högar (Nordenskjöld 1874:83). Likaså ska det ha legat en tresidig stensättning vid Prästtorpet (Presttorp) (Nordenskjöld 1874:85). Uppgifterna innebär att det troligen funnits bebyggelse här under järnålder.

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader/miljöer enligt kommunala och regionala inventeringar/program

I arbetsmaterialet från Motala kommun samt i kulturminnesprogrammet för Östergötlands län

- Godegårds kyrkomiljö (K04:1 och EKMO53)

Berörda utredningsalternativ: 0, 5 och 5-öst

Utppekade kulturmiljöer i miljökonsekvensbeskrivningen

- Godegårds festplats (berörs indirekt av UA5 och 5-öst), **högt värde för kulturmiljön**
- Godegårds kyrkomiljö (Nollalternativ, UA5 och 5-öst), **mycket högt värde för kulturmiljön**

Godegårds festplats		Kommentarer
Bruksvärde	X	Används kontinuerligt som festplats, ibland i kombination med intilliggande idrottsplats såsom vid Godegårds årligen återkommande marknad
Kunskapsvärde	X	Värdefull som folkhemsmiljö
Upplevelsevärde	X	Högt upplevelsevärde genom intakt miljö som fortfarande används i sitt ursprungliga syfte

Godegårds kyrkomiljö		Kommentarer
Bruksvärde	X	Kontinuerligt brukad sockenkyrkomiljö, bebodda fastigheter såsom Hälla och Lugnet samt ett aktivt jordbruk
Kunskapsvärde	X	Stort tidsdjup i en miljö som genom kyrkan brukats kontinuerligt åtminstone från 1200-talet, smidesverksamhet finns också belagd under delar av den här perioden, indikationer antyder även förhistorisk verksamhet på platsen Hälla herrgård från 1800-talet har bland annat haft funktion som gästgiveri
Upplevelsevärde	X	Högt upplevelsevärde genom den genuina och välbevarade kyrkomiljön samt Hälla herrgård, belägna i ett storskaligt öppet landskap utmed Godegårdsån

Området mellan Godegårds kyrkomiljö och Änga

Söder om Godegårds kyrkomiljö breder en jordbruksbygd ut sig i anslutning till Godegårdsån. Ganska snabbt tar dock skogen överhand utmed befintlig järnväg.

Kulturrehistoriskt värde. Området har *värde för kulturmiljön*.

Sammanfattning. Till kulturmiljön hör bland annat Litsängs by-/gårdstomt, i övrigt en sparsam miljö.

Bebyggelse och markanvändning

Området kring Godegårdsån är här präglad av jordbruk. I den södra delen övergår dock landskapet till skogsterräng. Bebyggelsen längs denna sträcka präglas av en småskalig jordbruksbebyggelse med byggnader från slutet av 1800-talet och de första decennierna av 1900-talet, där några har ett visst kulturrehistoriskt värde. Vid Sörbyhagen, på den östra sidan av befintlig järnväg, ligger en år 1915 uppförd banvaktstuga med tillhörande uthus. Det är den enda bevarade banvaktstugan utmed aktuell järnvägssträcka i Östergötland.

Kulturlämningar

Godegårdsån är en sammanbindande länk i området och har så varit sedan landskapet bildades. Det finns uppgifter som tyder på att det i anslutning till ån kan ha funnits en hytta. Den har då legat i ett landskap som inte direkt associeras till bergsbrukets skogsterräng. Litsäng är ett exempel på en gård som ligger på avstånd från ån. Här har tidigare troligen funnits mer bebyggelse än idag.

Berörda utredningsalternativ: 0, 5 och 5-öst

Uttekad kulturmiljö
i miljökonsekvensbeskrivningen: –

Änga

Ängaområdet består inom studerad korridor främst av skog, öster därom ett öppet och lätt böljande åkerlandskap där Godegårdsån slingrar sig fram.

Kulturrehistoriskt värde. *Högt värde för kulturmiljön* avseende markerade avsnitt vid Änga, i övrigt har området *värde för kulturmiljön*.

Sammanfattning. Bebyggelsemiljö vid Änga. I övrigt sparsam kulturmiljö som representerar historisk tid.

Bebyggelse och markanvändning

Öster om befintlig järnväg finns ett kulturlandskap vid Änga som lyfts fram i arbetsmaterialet för kulturmminnesvården i Motala kommuns översiktsplan (K04:6). Det är en samlad bymiljö med byggnader och inägomark. Själva bebyggelsen ligger emellertid utanför berörd korridor medan markerna delvis ligger inom studerat område. I Änga by är det en mindre gård med en äldre faluröd enkelstuga med två flyglar som angetts i kulturmminnesprogrammet för Östergötlands län (EKMO51). Huvudbyggnaden är uppförd omkring år 1840, men har ursprungligen stått vid Godegårds kyrka och då med funktion som sockenstuga. De kulturrehistoriskt värdefulla ängs- och hagmarkerna kring Änga utbreder sig främst söder om gården ner mot Petterslund, ett före detta småbruk med manbyggnad från omkring år 1885. I övrigt präglas området av en småskalig jordbruksbebyggelse med byggnader från slutet av 1800-talet och de första decennierna av 1900-talet, där några har ett visst kulturrehistoriskt värde. I området har också funnits bebyggelse som numera är borta.

Kulturlämningar

Sparsam kulturmiljö inom aktuellt område, representerad genom röjningsrösen och kolbottnar från historisk tid.

Kulturrehistoriskt värdefulla byggnader/miljöer enligt kommunala och regionala inventeringar/program

I arbetsmaterialet från Motala kommun samt i kulturmminnesprogrammet för Östergötlands län

- Änga, kulturlandskap, bebyggelsen ligger dock utanför studerat område (K04:6 och EKMO51)

Berörda utredningsalternativ: 0, 5 och 5-öst

Uttekad kulturmiljö
i miljökonsekvensbeskrivningen: –

Degerönområdet

Området sträcker sig från Änga via Degerön till Petersborg samt Tobolsk i söder. I höjd med Ängaområdet och söderut mot Degerön dominerar flack eller svagt kuperad terräng med skog och hyggen inom studerat avsnitt. Inslaget av sankmarker ökar söderut mot Degerön.

Kulturrehistoriskt värde. Området har *värde för kulturmiljön*.

Sammanfattning. Bebyggelsen i Degerön har värde för kulturmiljön. I övrigt mycket sparsam kulturmiljö som representerar historisk tid.

Kulturmiljön Degerön. Centrala Degerön domineras idag av en mindre estetiskt tilltalande gångbro som leder över järnvägen. Foto: Estrid Esbjörnson.

Bebyggelse och markanvändning

Degerön är en förhållandevis nybildad bebyggelse som breder ut sig på ömse sidor om järnvägen. Samhället är avskildat från det närbelägna Uppsala och har vuxit fram kring järnvägsstationen som öppnades år 1873. Stationshuset är rivet. En stor plåtklädd industribyggnad dominerar samhället på östra sidan om järnvägen. I övrigt finns på denna sida främst en tidigare banarbetarbostad samt en gata med moderna villor från 1960- och 1970-talen. Väster om järnvägen är bebyggelsen annorlunda. Den är glesare och sträcker sig i nord-sydlig riktning parallellt med spåret. Det är blandade, moderniserade byggnader främst från 1900-talets första decennier men med några yngre inslag. I norra delen finns en byggnad som tidigare varit Folkets Hus.

Centrala Degerön domineras idag av en gångbro som leder över järnvägen, som här delvis byggts om till dubbelspår eller förberetts för detta. Bullerplank har uppförts intill spårområdet. De förändringar som dubbelspåret förorsakat har på ett negativt sätt påverkat de kulturhistoriska värdena i denna del av Degerön.

Kulturlämningar

Området uppvisar mycket sparsamt med kulturlämningar. Registrerat finns en hålväg, en kolbotten och ett röjningsröse. Lämningarna associeras i första hand till historisk tid.

Berörda utredningsalternativ: 0, 5 och 5-öst

Utpekad kulturmiljö i miljökonsekvensbeskrivningen

- Degerön (Nollalternativ, UA5 och 5-öst), värde för kulturmiljön

Degerön		Kommentarer
Bruksvärde	X	Levande samhälle, huvudsakligen bostäder
Kunskapsvärde	X	Degerön har ett begränsat kunskapsvärde genom att det är en relativt nybildad bebyggelse som vuxit fram kring järnvägsstationen
Upplevelsevärde	–	Degerön som en sammanhållen kulturmiljö har effektivt raderats genom redan genomförda åtgärder för utbyggnad till dubbelspårig järnväg

Naturförutsättningar och landskapstyper

Studerat landskap är i stora delar ett skogbeväxt och delvis ödligt landskap, såväl flackt som kraftigt kuperat, men emellanåt öppnar sig terrängen med ännu odlad eller på annat sätt brukad mark. Tylöskog är ett namn som används på delar av skogslandskapet som skiljer Närke och Östergötlands slättbygder åt. Kring Hallsberg och Östansjö gör sig Närke-slätten påmind. Från Östansjö och söderut till Godegård är terrängen präglad av isälvsavlagringar.

Hallsberg och Östansjö finner man i övergången mellan slättbygden, om än här något kuperad, och bergig samt skogbeväxt terräng. Ett av de tydligaste partierna finns vid Tomta och Skallerud där Dalabergen samt Skallerudbergen stiger kraftigt. Som ett djupt sår i landskapet syns ett stenbrott som än mer förstärker känslan av ett lodrätt stigande berg. Här ligger också strandvallar efter ett till hav och insjö kopplat landskap.

Skogsavsnittet ned till Åsbro präglas i ganska stor utsträckning av kärr- samt mossmarker. Det är ödligt och glest bebott. I den västra delen av området ligger Tripphultssjön med badplats. Av mindre dimension är Vissbodasjön vid godset Vissboda. Sjön anlades på 1700-talet genom att en åsgrav fördämdes (Ekholm & Hallin 1980:90). Bergslagsdiagonalen (Riksväg 50) passerar i nord-sydlig riktning genom den västra delen av området som där sträckvis domineras av gles skog på relativt flack mark – Tripphultsmon och Vissbomon. Insprängt finns en del jordbruksmark, exempelvis vid Blåberga, Kassmyra, Vångerud och Lindhult. Terrängen är bitvis kraftigt kuperad. Vid Tisarbaden ligger ett större fritidshusområde.

Åsbro är efter Hallsberg det största samhället inom studerat område. Det ligger vid den västra änden av Tisaren, den största sjön utmed sträckan. Väster om samhället, bland annat mot Kull och Å, breder ett öppet och svagt kuperat jordbrukslandskap ut sig och som följs av det före detta Åsbrohemmet med sin omfattande bebyggelse. Även norr om Åsbro, vid Vissboda, finns stora arealer åkermark. Söder om Åsbro ligger Klockarhyttfältet, ett randdelta med åsryggar, åsgropar och kullar. Landskapet är småkuperat men rymmer även större flacka partier. Inslaget av jordbruksmark är tydligt fram till Rönneshytta, varefter skogen blir dominerande. Från Lerbäck till Joxtorp är

terrängen präglad av åsryggar och dödisgropar, den så kallade Lerbäcksmon. Vid Rönneshytta passerar järnvägen mellan Löcknasjön och Multen. Samhället är främst orienterat mot Löcknasjön samt till partiet norr om Multen. Därefter följer Önnabo, en stor och glest befolkad fastighet. Den hyser många sankmarker, kärr och mossar, exempelvis Önnabokärren. Terrängen är i stora delar flack, men sträckvis även kuperad och höjdskillnaderna börjar bli markanta söderut.

Vid Dunsjö gör järnvägen idag en svag krök innan det bär vidare mot Mariedamm. Järnvägen löper idag nedanför, det vill säga öster om, den mäktiga Mariedammsförkastningen. En rad med sjöar ligger här som ett pärlband, från Skiren norr om Mariedamm till Flaxen strax norr om gränsen till Östergötland. Störst är Skeppsön. En blick på 1980-talets Ekonomiska karta visar inledningsvis på ett i stora delar öppet och brukat landskap, men dagens bild är skogsdominerad terräng. I Mariedamm ligger bebyggelsen främst i anslutning till Skiren. Det är ett mäktigt och ödligt landskap som följer söderut, vilket i Närke avslutas med Åskedalen.

Avsnittet i Östergötland kan fram till Godegård beskrivas som en skogbeväxt sprickdal med stora höjdskillnader. Odlad mark finns endast på några få ställen. I den södra delen är dalgången trång men norr om Anderstorp vidgar den sig. Isälvsgrus har sedimenterat i sprickdalen och uppvisar skiftande ytformer. I dalgången ligger de för området mycket karakteristiska dödisgroparna. De flesta är nu sjöar och sträcker sig från Fiskgölen vid Jakobshyttans grustag via bland annat Anderstorpågölen och Dammen till Unnagölen. Utmed nästan hela sprickdalen kan en rullstensås följas även om den på sina ställen är otydlig (Länsstyrelsen i Östergötlands län 1986:416).

Söder om Godegård är terrängen mer öppen i form av ett jordbrukslandskap, men det finns också betydande skogsarealer. Godegårdsån är och har varit av stor betydelse för jordbrukets förutsättningar i området. Ån har bitvis ett kraftigt meandrande lopp. Jordbruksbygden, den så kallade Godegårdsslätten, breder ut sig kring Godegårdsån. Söderut vidgar sig ån och kallas där De Geersforsån.

Efter Godegård viker järnvägen av mot sydsydväst för att passera väster om Godegårds kyrka och där efter följa en närmast rak linje söderut mot Degerön. Skogsbygden tar åter vid, men öster om järnvägen finns inledningsvis Godegårdsslätten. Terrängen är inte lika dramatisk som norr om Godegårds samhälle utan karakteriseras mer av småkuperad mark. Väster om Degerön öppnar sig ett flackt jordbrukslandskap.

Högsta kustlinjen, det vill säga den äldsta och högst belägna strandlinjen relaterat till den senaste istiden, har för landskapet mellan Hallsberg och Mariedamm beräknats till cirka 140 meter över havet och det borde ungefär också gälla för fortsättningen söderut (Björnbom 1989:37). Detta betyder att merparten av terrängen varit helt täckt av vatten. Smärre höjder stack inledningsvis upp söder om dagens Östansjö. I området sydöst om sjön Multen stiger åter landskapet över den här nivån och befinner sig delvis där till Godegårdstrakten.

Historisk prägel

Bygdens näringar

Landskapet vi rör oss genom har en historisk prägel med flera näringar som ännu idag är basnäringar för bygden, nämligen **bergsbruk**, **jordbruk** och **skogsbruk**. Ortnamnen speglar en del av detta, men är ändå inte speciellt utmärkande. För *bergsbruket* försvaras traditionerna av Zinkgruvan Mining AB med storskalig malmbrytning samt mineralberedning, främst av zink men även bly och silver. En annan livskraftig industri är Skyllbergs Bruks AB som på programmet bland annat har spik samt produkter för kraftlednings- och järnvägsbyggen. Bruket i sin nuvarande bolagsform är från år 1876, men kan dra sin historia tillbaka till år 1346 (Gunnarsson 1996:10). *Jordbruket* är dominerande på avsnitten längst i norr och söder samt ställvis däremellan. De småskaliga enheterna blir allt färre och många är också de åkrar som ställts om för annan produktion, exempelvis skogsplanterats. *Skogsbruket* betyder inte bara avverkning och transporter utan även förädling. En representant för det senare är Åsbro Impregnering AB som hanterar trästolpar.

Agrara regioner och bebyggelsestruktur

Södra Närkes slättbygd, ett intensivt brukat område som berörs marginellt. Kumlabygden karakteriseras av stora byar som utskiftats ”längs de gamla vägsträckningarna medan gamla torp och backstugor kan återfinnas längre ut mellan inägor och utmarken eller på själva utmarken” (Jansson 2003:56). Västra Närkes slättbygd antas ha varit tätbebyggd redan under förhistorisk tid. Ängsmarkerna var under tidigt 1800-tal föremål för uppodling. Åtminstone sedan 1600-talet har den dominerande näringen varit åkerbruk. Under medeltid fanns jämte byarna flera stora gårdar. Idag finns här, liksom i Kumlabygden, några av Örebro läns mest produktiva marker. Byarna i Hardemo socken har varit relativt små jämfört med exempelvis Kumlaområdet (Jansson 2003:52f).

Norra Vätterbygden tangeras delvis mellan Lerbäck och Rönneshytta och kan här delvis karakteriseras som ett småbrutet landskap som tidigare dominerats av bergshantering (Jansson 2003:61f).

Södra Närkes bergslag täcker det sydöstra hörnet av Örebro län. I Tisarbygden är Åsbro en central

punkt. ”Norr om Tisaren upp till slättbygden finns ett landskap som är präglat av skog och mossar. Detta är i äldre tid Kumla härads allmänning. Insprängt i landskapet finns mindre öppna områden där man huvudsakligen finner bebyggelse med namn som antyder att de har varit små torp eller nybyggen såsom: Knottebo, Rävthult, Sandstorp. Odlingsmarken ligger vanligen relativt lågt i terrängen, ibland på utdikade mossar” (Jansson 2003:64). ”Söder om Tisaren, ovanför förkastningen, fanns under 1800-talet ett antal små jordbruk som låg i krönlägen i skogsmarken. Bebyggelsen ligger vanligen högt upp och i söderläge, med åkermarken runt om. Idag finns brukad åkermark endast på ett fåtal ställen och den öppna mark som återstår växer snabbt igen. Längs sträckan Rönneshyttan–Mariestad har exempelvis stora arealer gammal åkermark planterats igen. I södra delen av området finns större öppna landskap från Ortele till Södra Björnfall och norr om Storsjön” (Jansson 2003:65).

Norra delen av berört område i Östergötland har utgjort den sydligaste utlöparen till Närkes bergshanteringsområde. Trakten kring Godegård och söderut uppvisar ett öppnare landskap med Godegårdsån som har möjliggjort ett annat resursutnyttjande än i skogsbygden norr därom. Den agrara prägel i denna miljö är synlig bland annat i de medeltida gårds- och bytomterna. Kulturmiljön innehåller komponenter som visar på att områdets tillgångar möjliggjort etableringar redan under förhistorisk tid.

Den bebyggda miljön har två huvudkaraktärer, landsbygd respektive tätort. På landsbygden är mycket av bebyggelsen från 1800-talets senare decennier och några årtionden in på 1900-talet. En del av dessa byggnader är idag mer eller mindre förändrade. Traditionella timrade hus från tiden före industrialismen är betydligt färre. Ekonomibyggnaderna kan i stor utsträckning placeras under 1900-talets första hälft. För tätorternas del är det en ganska blandad bebyggelse med framförallt många villor, några från 1800-talets slut men de flesta från 1900-talet. I samhällenas utkanter breder villaområden ut sig med typhus från 1900-talets senare decennier. Inslag av industrianläggningar finns, men de är relativt fåtaliga. Längs den befintliga järnvägssträckningen har det vuxit upp flera stations-samhällen som en följd av järnvägens lokalisering.

Bergsbruket

Lerbäck's bergslag finns skriftligt belagt sedan år 1637 (Waldén 1947:38). Bergshanteringen i området har däremot pågått åtminstone sedan medeltid och de äldsta urkunderna kan föras till 1300-talets första hälft (Waldén 1947:22ff). Kärnområdet var Hammars och Lerbäck's socknar. Lerbäck är ett bra "exempel på hur en mellansvensk bergslag är geografiskt uppbyggd med en rad hyttor vid varje användbart vattendrag runt ett järnberg. Runt hyttorna har sedan bergsmännen odlat upp den odlingsbara marken och det speciella bergslandskapet, som i dag till stora delar är ett ruinlandskap, har tillkommit" (Magnusson 1983:106). Bergshanteringen var relativt småskalig fram till 1600-talet då ett flertal masugnar uppfördes. Mot slutet av 1700-talet och under 1800-talet lades de ned efterhand och verksamheten koncentrerades till järnbruken, exempelvis Skyllberg med anläggningar i bland annat Rönneshytta (Sahlström 1936:40ff). Sista hyttan i drift utmed nu aktuell sträcka i Lerbäck's bergslag var Trehörnings masugn i Mariedamm som stängdes år 1889 (Nisser 1974:93ff). Lerbäck var en järnbergslag men där finns som nämnts även andra mineral och en betydande produkt under 1800-talets första hälft var kobolt från Venafältet (Waldén 1947:106). Runtom i landskapet finns otaliga gruvhål, alltifrån små solitära "hål" till större gruvfält. Lerbäck har under de senaste seklen "varit känt för ett omfattande smide av spik, nubbs och saxar" (Skylberg 1998:16). Lär är en annan produkt och det producerades redan under 1500-talet (Sahlström 1936:40).

Godegårds bergslag är ansedd som Östergötlands äldsta och går tillbaka åtminstone till mitten av 1200-talet. Ett annat namn på bergslaget under medeltid var Godegårdsberg (Olsson 1994:28). Säkra uppgifter om fastställda bergslagsprivilegier finns från år 1525, men det ska ha funnits äldre versioner (Ridderstad 1917:327). Malmförande stråk finns bland annat från Närkegränsen och vidare i sydöstlig riktning mot sjöarna Glan och Dovern (Länsstyrelsen i Östergötlands län 1986:156). Under 1600-talet sinade malm-tillgångarna markant och år 1691 upphörde Godegård formellt som bergslag (Ridderstad 1917:328). Masugnarna inställde driften efterhand och år 1625 återstod bara en kronomasugn (Bergsten 1946:128). Stora förändringar kom nu till stånd. Tidigare hade bergsmännen drivit egna hamrar i anslutning till hyttplatserna men nu förvärvade köpmän de bästa hammarfallen och samhällen bildades. Bruken växte upp och en sammanhängande bruksbygd uppstod. I den västra delen av Östergötlands län, det vill säga inom studerat område, var det glesare mellan bru-

ken. Under 1600-talet bildades järnbruket vid Godegårds säteri och under 1700-talet tillkom bland annat De Geersfors, ligger något öster om Degerön. Även för Godegårds bergslag hade det småskaliga smidet, även kallat "bondesmide", stor betydelse vid sidan av bruken (Länsstyrelsen i Östergötlands län 1986:159). Godegårds bergslag var inte självförsörjande på livsmedel utan man var "hänvisad till stark spannmålsinförsel" (Bergsten 1946:127).

Produktionen av järn ska inte helt läggas i historisk tid utan förekom även tidigare och då genom blästbruk. Träkol var ett vanligt bränsle och små mängder kunde framställas i kolningsgropar medan hyttornas enorma förbrukning krävde produktion genom milor. Skogens råvara skulle även räcka till virke för byggnation samt gruvornas anläggningar, varför det gällde att hushålla med resurserna. Många beskrivningar talar om ett kalhugget landskap i bergslagstrakter, men det är en sanning med modifikation som visserligen kan stämma för enstaka områden. Det historiska kartmaterialet visar att skogen åtminstone delvis vårdades. Det kunde anges om den var kolningsmogen eller hur lång tid som återstod innan den kunde avverkas. Milkolning har satt sitt signum på landskapet med tusentals kolbottnar, huvudsakligen efter runda resmilor. Den miltypen har använts i stor omfattning långt in på 1900-talet.

Förhistorisk tid

Blandat med de bergshistoriska lämningarna och dess samhälle finns ett förhistoriskt landskap. Utmed sträckan förekommer en hel del fynd av stenredskap som kan placeras i sten- och bronsåldern. De förhistoriska bosättningarna finns företrädesvis i de öppna och jordbruksdominerade landskapsavsnitten samt de sjönära partierna. Vattenvägarna fungerade redan under förhistorisk tid som kommunikationsleder i förbindelserna mellan nuvarande Närkes och Östergötlands slättområden. De bergiga skogspartierna upplevs idag många gånger som oländiga, men där förekommer på flera platser bland annat gravtyper som hör till brons- och järnåldern. I skogarna syns även spår efter äldre tiders jordbruk i form av övergivna åkrar, röjningsrösen och stenmurar. Mycket av det senare hör samman med bergsbrukets kolonisation och senare aktiviteter, men en del platser har en så ålderdomlig karaktär att det förmodligen rör sig om förhistorisk tid. Avsnitten längst i norr och i söder kan ha varit permanent befolkade under stenåldern. Områdena däremellan har troligen nyttjats för säsongsbetonade aktiviteter som efterhand mynnat i att det senast under järnåldern funnits mer stadigvarande bosättningar.

Kommunikationer

Järnvägs miljön

Sträckvis följer järnvägen befintligt vägnät, ibland ligger de inom synhåll för varandra men vanligen på ett lite större avstånd. Hallsberg av idag är ett nav för godstransporter på järnväg. En blick på kartan visar hur orten i stora delar domineras av järnvägens anläggningar, huvudsakligen för rangering av godsvagnar. Verksamheten är expansiv och nya ytor har de senaste åren tagits i anspråk för terminalverksamhet. Järnväg i form av Västra stambanan samt förbindelsen mot Örebro öppnades för allmän trafik år 1862 och samhället kom att växa upp kring stationen som ligger ungefär 3,5 kilometer västsydväst om det tidigare sockencentrumet vid kyrkan. Epitetet järnvägs knut kunde alltså direkt associeras med stationssamhället. Förbindelsen mot Mjölby öppnades för allmän trafik i december år 1873 under namnet Hallsberg–Motala–Mjölby järnväg. Efter knappt sex år förstatligades sträckan efter konkurs. Av de två spår som söderifrån leder in till Hallsberg motsvarar det östra den ursprungliga sträckan. Det västra spåret stod klart att ta i bruk våren år 1960. Stora förändringar i järnvägsdriften kom genom elektrifieringen. För Västra stambanan var det klart år 1926, till Örebro år 1932 och mot Mjölby år 1933. Efterhand byggdes Västra stambanan dubbelspårig och avsnittet mot Östansjö stod klart år 1921 medan linjen österut fick vänta till år 1945. Mot Örebro var dessa arbeten klara etappvis under perioden 1919 till 1921 (Aghult m.fl. 1999:21f, 29f och 98f). För delen mot Mjölby finns idag sträckvis dubbelspår från Degerön och söderut.

Lerbäck stationssamhälle var tidigare en järnvägs knut genom tre smalspåriga linjer mot Askersund, Rönneshytta och Hjertasjön. Till Skyllberg öppnades förbindelsen år 1878, förlängningen till Askersund togs i bruk för allmän trafik år 1884. Sträckan mot Hjertasjön byggdes i etapper mellan åren 1907–1933. Sågen i Rönneshytta fick sin spårförbindelse år 1915. Endast sträckan till Askersund hade persontrafik, nedlagd år 1931 men delvis återupptagen under perioden 1941–1948. Under åren 1953 till 1955 inställdes godstrafiken efterhand, varefter spåren revs upp (Aghult m.fl. 1999:62f och 270). Banvallarna kan

sträckvis ännu följas. Stationsmiljön i Lerbäck är lätt att skönja även om stationshuset revs i mitten av 1970-talet. På stationsplanen står idag en lokomotor uppställd.

Utmed aktuell sträcka finns det inte någon station eller tidigare hållplats som uppvisar en komplett bevarad järnvägs miljö. Närmast till hands ligger Åsbro genom att stationshus och godsmagasin finns kvar liksom viss godstrafik. Den lokala persontrafiken mellan Hallsberg och Mjölby upphörde i huvudsak år 1971 och idag är det bara Motala som har resandeutbyte (Aghult m.fl. 1999:30).

Vägmiljön

Vi befinner oss i ett kommunikationsstråk mellan slättlandskapen i Närke och Östergötland som i stort följer isälvsavlagringarna Motala–Hallsberg–Kumla–Örebro. Från Hallsberg och norrut mot Örebro har vi dagens Europaväg 20 som nu passerar utanför samhällena. Går vi bara ett kort stycke bakåt till 1900-talets senare hälft så gick vägen då genom orterna och följde en av de äldsta och viktigaste trafiksträckningarna i Örebro län. Vid Hallsberg vek den av västerut mot Östansjö och denna del, som ligger inom studerat område, har nu lokalvägskaraktär. Den stora pulsådern söderut från Hallsberg är Riksväg 50 eller Bergslagsdiagonalen som den numer också kallas. Huvudstråket mellan Närke och Östergötland var här i stora delar orienterat till partiet utmed Vättern. Tidigare fanns det två alternativ i norr, Askersundsvägen samt Åmmebergsvägen. Den senare passerar i den norra delen av berört landskap medan Askersundsvägen hade sin hemvist betydligt längre västerut. Sträckvis syns ett äldre vägnät och då med Lerbäck som bra exempel. Vid stationssamhället finns fyra generationer vägar (Bergström & Houltz 1991:23f och 42ff).

Dagens vägar är mer som raka linjer medan de äldre sträckorna vanligen slingrar sig fram och där finns en och annan milstolpe, det vill säga äldre typ av avståndstavla. Inslaget av grusvägar är påtagligt när man lämnar den nord–sydliga linjen utmed järnvägen. Det vägavsnitt som har den mest ålderdom-

liga karaktären av dagens huvudsträcka är det mellan Mariedamm och Godegård, alltså på ömse sidor om länsgränsen.

I Godegård gick ”de äldsta underhållna vägarna i nordsydlig riktning” i två stråk, det ena genom slättbygden och sprickdalen och det andra längre österut. De förbands genom vägen mellan Godegård och Tjällmo. Godegårds viktigaste utförselväg var sträckan till Tjällmo och vidare mot Norrköping.

Från 1820-talet riktades flödet mot Vättern och Göta kanal (Bergsten 1946:184f).

Vintervägarna har inte lämnat några större spår efter sig men hade stor betydelse för transport av tunga produkter, exempelvis malm och tackjärn. Rester av äldre brukningsvägar finns här och var, exempelvis utmed Skeppsjöns västra sida. Mycket av transporterna i äldre tid utfördes genom klövjning.

Vad ortnamnen berättar

Hallsbergs socken

Analysområdet berör i sin nordligaste del Närkeslätten med dess ålderdomliga ortnamnsmiljö, här representerat bland annat av Samsala och Hallsberg (Berg).

Namnet *Hallsberg* (j *Halsbergha* sokn 1391) har alltsedan medeltiden avsett både prästgården och socknen. Prästgården har avsöndrats från grannbyn Berga (äldre Berg). Namnet *Hallsberg* har tillkommit genom att en särskiljande förled tillfogats moderbebyggelsens namn. Troligen utgörs denna förled av (genitiv av) ett mansnamn *Hall*. Betydelsen är i så fall ungefär ”den del av Berg som ägs/brukas av Hall”.

Bynamnet *Samsala* (i *Samsalum* 1357) har behandlats utförligt av Lars Hellberg i Kumlabygdens ortnamn. Han lanserar där tanken på att det omdiskuterade sal i svenska ortnamn vanligen syftar på slätterbodar på eller i anslutning till våtangar, en uppfattning som blivit dominerande, om än ej allennarådande. För Samsalas del pekar han på att byn ligger i kanten av ett stort våtängsområde i västra delen av socknen. Detta har, menar han, brukats av Berg och andra byar som slättermark och man har därvid anlagt »salar», det vill säga slätterbodar eller ängslador här. Ängsmarken har på så vis fått ett pluralt ägonamn på *-salir* (gammal plural av sal). Förleden *sam-* ”gemensam” syftar på att denna ägomark brukats gemensamt av flera bebyggelser.

Ett intressant namn är Tomta (in Tompta 1525?), som även det ingående behandlats av Hellberg. Bebyggelsen Tomta är av allt att döma ung; äldre källor visar att gården under 1500-talet ännu inte var skattlagd. Namnet *Tomta* är dock av högre ålder. Det är ursprungligen ett pluralt ägonamn som innehåller ordet tomt i betydelsen ”ödetomt”, ”plats för övergiven bebyggelse”. Hellberg pekar på förekomsten av fornlämningar i närheten, vid Älgevad och Stora Älberg, som han menar eventuellt kan sättas i samband med den övergivna bebyggelse namnet *Tomta* indikerar.

I övergångszonen mot skogsmarken finns också en del yngre, snarast medeltida namn såsom Vibytorp och Skallerud (Skallerudh 1404) ”Skalles röjning”, det senare ett östligt exempel på namnelementet *-rud*

”röjning” som annars hör hemma främst i Värmland. Till ett något yngre, snarast vikingatida skikt hör också ett par namn på *-säter* ”äng”. I Ulvsätter (j *Wlwasæter* 1428) är förleden en pluralform av ulv ”varg” medan förleden i Rösätter (*Röðäther* 1594) är flertydig. Det kan röra sig om färgadjektivet röd, syftande på rödaktig vegetation, men det kan också vara ordet rör ”röse”, syftande på fornlämningar eller ett gränsröse. Rösätter ligger upp mot den gamla socken- och häradsgränsen.

Sett i ett lite större perspektiv kännetecknas hela slättnområdet mellan Hallsbergs samhälle och förkastningsbranten i söder av ett förhållandevis ungt, vikingatida och medeltida namnskick: Rösätter, Tomta, Skallerud, Vibytorp och kanske även Falla (till fall ”fälld skog”). Samtidigt indikerar Tomta förekomsten av äldre bebyggelseämningar. Det kan möjligen vara så att ortnamnen här antyder förekomsten av ett område med övergiven (äldre) järnåldersbebyggelse som återkoloniserats under vikingatid och medeltid.

Lerbäcks socken

Analysområdet bildar en smal korridor genom Lerbäcks socken. Denna har ett i huvudsak medeltida namnskick, kännetecknat av namn på *-boda* (Vissboda, Estabo, Önnabo) och *-torp* (Ånstorp, Kättstorp, Håkantorp). Det är dock med hjälp av ortnamnen troligen möjligt att urskilja vissa kronologiska skiktningar i området. Längst i norr, i skogsområdet mellan Hallsberg och Åsbro, tycks bebyggelsen vara något yngre, kanske snarast efterreformatorisk. Gårdar som Römossen och Blåberga är belagda först från 1600-talet. Äldre tycks bebyggelsen vara i socknens centrala delar. Ett antal bebyggelser har här medeltida belägg; hit hör Lerbäck, Rönne, Skyllberg, Stenkumla, Åsperud, Å och Örberga. Rönne och Skyllberg är båda belagda från 1300-talets första hälft och visar att bebyggelsen här var etablerad redan under medeltidens tidigare del. Flera av dessa namn har också ålderdomlig prägel såsom Stenkumla (stenkombla 1428), Rönne (rønde 1320) och Å. Möjligen kan de ha sina rötter i vikingatiden. Det normala för området är annars att större bebyggelser är belagda från mitten av 1500-talet, och det finns i sådana fall

all anledning att anta att de också har ett medeltida ursprung.

Sockennamnet *Lerbäck* (Leerbechs sochn 1391) har övertagit kyrkbyns namn, som i sin tur är namngiven efter bäcken som rinner från Kyrksjön i en båge runt kyrkan ner till Klockarhyttesjön.

Några särskilt intressanta namn kan förtjäna att nämnas. Att byn Å (Aa slutet av medeltiden) har namn efter ån mellan sjöarna Tibon och Tisaren är ganska uppenbart, men man bör också vara uppmärksam på att samma namn förekommer i grannsocknen Hallsberg. Lerbäck och Godegårds socknar uppvisar åtminstone ett par fall av trolig uppkallelse efter bynamn i Hallsberg (Samsala, Solberga), varför en påverkan från Hallsbergensnamnet kanske inte kan uteslutas heller för Å. Uppkallelserna är intressanta på så sätt att de visar på en trolig kolonisationsriktning från norr mot söder. Åsbro hör troligen samman med namnet Å och ska sannolikt förstås som "bron vid byn Å", alltså inte "bron vid åsen". Skyllberg (jn ... Skyoldæborgh 1346) "sköldberget" har troligen ursprungligen avsett berget omedelbart norr om herrgården. I Åsperud (i Esspe rydh 1438) möter ytterligare ett västligt *rud*-namn medan Hult och Huggshult snarast pekar på sydliga influenser. Namnen på *-hult* har sitt centrum i Småland men är vanliga också i Södermanland.

Guldsmedstorp kallas år 1630 Guldsmedsboda men år 1660 Guldsmedtorp. Namnet ser ut att innehålla yrkesbeteckningen guldsmed och man kan fråga sig om det har något samband med silverutvinning i området, jämför Silverdalen i Godegårds socken. I äldre tid var ju guldsmeden en person som arbetade i de ädla metallerna silver eller guld. Guldsmedsyrket förknippas väl annars med hantverket i städerna, men guldsmeder verkar av ortnamnen att ibland ha figurerat på landsbygden, jämför till exempel Guldsmedshyttan i Västmanland. Alternativt kan man tänka sig att dessa ortnamn innehåller ett personbinamn snarare än en yrkesbeteckning.

Bygden nordväst om sjön Multen domineras namnmässigt av bynamnet *Rönne* (till rönne "röndunge") och sekundärnamn till detta: Rönneshytta, Rönnestorp, Rönnelid med flera. Sjönamnet Multen ingår också i gårdnamnet *Multna* (multhnø 1384). Sjönamn som Multen och Tisaren utgör säkerligen de äldsta inslagen i ortnamnsmiljön i Lerbäcks socken och är sannolikt tillkomna långt före medeltiden. Rönneshytta (1390) liksom Klockarhyttan (i äldre tid endast Hyttan) och Mariedamm (Damshyttan 1686) indikerar förekomsten av hyttor, men på det hela taget verkar det vara ganska få bebyggelsenamn som direkt anspelar på bergsbruk.

I södra delen av Lerbäcks socken utbreder sig en liten slättbygd kring samhället Mariedamm. Här ligger centralt Norra och Södra Björnfall (Biörnefalla 1549) samt i omgivningarna en rad namn på *-fallet*. Rönjningsnamn på *-fallet* "plats med fälld skog, rönjning" är karakteristiska för Närke och nordvästra Östergötland och torde många gånger vara tillkomna först i efterreformatorisk tid. Gårdnamn som Laggarefallet och Ladufallet uppträder i skriftliga källor först under 1600-talet. Mariedamm hette i äldre tid enbart Dammen. År 1684 omtalas Dams masugn och år 1686 Damshyttan. Bebyggelsen i denna slättbygd ger på det hela taget ett ungt intryck. På berget väster därom och i anslutning till flera gruvområden ligger däremot ett antal byar som alla är belagda från 1500-talets förra hälft: Runsala, Solberga, Kättstorp och Håkantorp. Solberga "det solbelysta berget" kan vara påverkat av Solberga i Hallsberg. Runsala (Rudenßäll 1554) är troligen inte ett namn på *-sala*, efterleden är kanske ursprungligen *-häll*. Det kan ha anslutits till namnen på *-sala* bland annat under inflytande av Uppsala i Godegårds socken. Även Samsala i Hallsbergs socken bör ha varit ett bekant *sala*-namn i trakten. Håkantorp och Kättstorp har båda mansnamn i förlederna (Håkan och Kättil).

I anslutning till närmast ovanstående namngrupp ligger också det egendomliga Ortele. Detta var fram till mitten av 1800-talet ett torp under Runsala men har nu blivit en större gård. Namnet *Ortele*, för vilket äldre belägg dessvärre saknas, kan i sin nuvarande form inte anslutas till känt språkmaterial och man har därför all anledning att anta att det är förvanskat.

Godegårds socken

Analysområdets sista och sydligaste del omfattar ett stycke av Godegårds socken i Östergötland. I norra delen av detta gör sig bergsbruket gällande genom bebyggelsenamn som Jakobshyttan och kanske Silverdalen samt sjönamn som Hyttgölen och Dammen. Bebyggelsen här är gles och namnen ger ett ungt intryck. Samsala är ursprungligen ett torp under Norrgården. Namnet är sannolikt en uppkallelse efter Samsala i Hallsbergs socken, kanske också inspirerad av Uppsala längre söder ut i socknen och Runsala i Lerbäcks socken.

De centrala delarna av Godegårds socken har däremot ett förhållandevis ålderdomligt namnskick. Många byar är belagda redan från 1400-talet; hit hör Godegård, Hulu, Hälla, Hässle, Höka, Rödja, Sörby, Unna, Uppsala samt – något längre norr ut – Brehult och Äspe. Flera av dessa, till exempel Hälla, Hässle, Unna och Sörby, skulle likaväl kunna vara bildade

under järnåldern. Det ålderdomligt klingande Bränninge (Brænninge 1432) hör däremot inte till de äkta *-inge*-namnen från järnåldern. Det innehåller i stället ordet bränning "svedjeland" och indikerar således förekomsten av svedjebruk.

Godegård (in guthagarthom 1295) är en sammanfattning av ett personnamn (Godhi eller Gudhi) och gård, som i äldre ortnamn brukar ha betydelsen "stängsel, inhägnad". Med tanke på personnamnsförleden skulle man här kunna tänka sig att det i stället är ett tidigt exempel på ordet gård använt i sin »moderna» betydelse "(bond)gård". Namnet torde ursprungligen ha avsett den bebyggelse som kallas By. Det har senare kommit att användas inte bara om socknen utan också om Torshyttans bruk, beläget ett par kilometer nordöst om kyrkan.

Namnet *Uppsala* finns på många håll runtom i Norden, vanligen betecknande bebyggelser av medeltida ursprung. Bakgrunden är omdiskuterad men sannolikt rör det sig om uppkallelse efter Uppsala i Uppland, en uppkallelse som dock ibland kan vara betingad av lokala förhållanden, till exempel högt läge i terrängen.

Även i områdets centrala och södra delar har bergsbruket satt spår i ortnamnsskicket. Särskilt märks De Geersfors och Torshyttan (nu Godegård). De Geersfors är ett bruk anlagt år 1756 som har namn efter släkten de Geer. Torshyttan innehåller i förleden personnamnet *Tord*, liksom Jakobshyttan innehåller Jakob. Personnamnsförlederna kan antyda att hyttorna från början varit enskild egendom och inte ägts av hyttlag.

Degerön är en förhållandevis nybildad bebyggelse, avsöndrad från Uppsala, som fått namn efter järnvägsstationen Degerön, öppnad år 1873. Stationsnamnet är uppenbarligen inspirerat av De Geersfors, men den närmare bakgrunden är inte utredd. Väster om stationen ligger den på 1930-talet bildade gården

Svartö. Namnet *Svartö* är vad beträffar efterleden inspirerat av stationsnamnet.

Ett intressant inslag i Godegårds namnflora är en rad uppkallelsenamn såsom *Paris*, *Stockholm* och *Musko* (av äldre Muskov det vill säga Moskva). Enligt en uppgift i SOFI:s samlingar ska Musko, som ligger vid Lindhult, vara uppbyggt av en soldat som varit fånge i Ryssland, troligen efter Karl XII:s fälttåg. Att detta kan stämma antyds av att även Tobolsk förekommer som torpnamn; i Tobolsk i Sibirien satt många karoliner som fångar. Bredvid Tobolsk ligger för övrigt Petersburg som kan vara uppkallelse efter S:t Petersburg.

Sammanfattning

Ortnamnsmiljön inom analysområdet återspeglar en jordbruksekonomi med inslag av bergsbruk. Den har en i huvudsak medeltida prägel. Bebyggelser av normal storlek har vanligen belägg från 1500-talet eller tidigare, vilket stöder detta antagande. Kring de båda sockenkyrkorna i Lerbäck och Godegård finns områden med äldre prägel, både vad gäller namntyper och beläggs ålder. I ett par områden – den nordligaste delen av Lerbäck samt gränsområdena mellan Lerbäck och Godegård – ger namnskicket ett något yngre intryck. I Hallsbergs socken längst i norr berör området Närkes slättbygd. Flera ortnamn har där en tydlig järnålderskaraktär.

Typmässigt representerar ortnamnsmiljön ett ganska normalt mellansvenskt bergslagsområde där namn på *-boda* (*-bo*), *-berg* och *-hyttan* utgör konstituerande beståndsdelar. De många *torp*-namnen och inslagen av *hult*-namn placerar dock miljön tydligt söder om Mälaren. Namnen på *-rud* utgör ett västligt inslag. Ett särdrag för Närke och nordvästra Östergötland är de många namnen på *-fallet*.

Miljömål

Här presenteras ett urval av de miljömål; nationella och regionala, som har en koppling till kulturmiljön. De lokala miljömålen har utelämnats då de inte är dagsaktuella. I miljökonsekvensbeskrivningen redovisas järnvägsprojektets totala förhållande till respektive miljömål.

Nationella miljömål

Riksantikvarieämbetet har på sin hemsida presenterat nio miljö kvalitetsmål som berör kulturmiljöområdet. Här redovisas de som är relevanta i aktuellt sammanhang.

Frisk luft

Luften ska vara så ren att människors hälsa samt djur och växter och kulturvärden inte skadas.

Miljö kvalitetsmålet berör byggnader och deras utsmyckning, statyer, industriminnen och fornlämningar, som alla kan skadas av föroreningar i luft. Det är främst mängden partiklar och halten av kväveföroreningar i tätbefolkade områden som skapar problem. Partiklarna är skadliga för människor men bidrar också till nedsmutsningen av byggnader och kulturföremål. Användandet av dubbdäck är den viktigaste faktorn som mobiliserar partiklar. De ökande halterna av koldioxid i luft bidrar på sikt till ökad nedbrytning av olika material. Halterna av svavelföroreningar har däremot minskats till acceptabla nivåer.

Bara naturlig försurning

De försurande effekterna av nedfall och markanvändning ska understiga gränsen för vad mark och vatten tål. Nedfallet av försurande ämnen ska inte öka korrosionshastigheten i tekniskt material eller kulturföremål och byggnader.

Miljö kvalitetsmålet berör främst arkeologiskt material i jord, speciellt föremål av ben och metall. Åtgärder krävs därför för att minska utsläppen av kväveoxider med åtföljande försurningseffekter. Olämpligt skogsbruk, som nyplantering av gran, bör undvikas i arkeologiskt och kulturhistoriskt rika miljöer.

Levande sjöar och vattendrag

Sjöar och vattendrag ska vara ekologiskt hållbara och deras variationsrika livsmiljöer ska bevaras. Naturlig produktionsförmåga, biologisk mångfald, kulturmiljö värden samt landskapets ekologiska och vattenhushållande funktion ska bevaras samtidigt som förutsättningarna för friluftsliv värnas.

Miljö kvalitetsmålet berör landskap där spåren från det förgångna tillsammans med befintliga funktioner vittnar om hur människan utnyttjat sjöar eller vattendrag för fiske, som vattentäkt, som kraftkälla eller för transporter. Det handlar till exempel om att bevara lämningar som flottningsleder, kraftverk och andra vattenbundna industrier samt fornlämningar i vattnet och på stränderna. Det innebär att åtgärder krävs för att dessa kulturvärden om möjligt ska fortsätta nyttjas och för att bevara ett representativt urval av särskilt värdefulla kulturmiljöer.

Myllrande våtmarker

Våtmarkernas ekologiska och vattenhushållande funktion i landskapet ska bibehållas och värdefulla våtmarker bevaras för framtiden.

Miljö kvalitetsmålet berör olika slag av våtmarker och småvatten med tillhörande lämningar i form av till exempel hässjor, hägnader och byggnader. Torvtäkter med tillhörande anläggningar, kommunikationsleder som kavelbroar och vintervägar samt namnskick och traditioner ingår liksom det biologiska kulturarvet som hör samman med markernas kontinuerliga hävd. Det innebär att åtgärder krävs för att våtmarker med höga kulturhistoriska värden fortsatt ska hävdas och för att bevara de karakteristiska kulturlämningarna.

Levande skogar

Skogens och skogsmarkens värde för biologisk produktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden bevaras samt kulturmiljö värden och sociala värden värnas.

Miljö kvalitetsmålet berör kulturmiljöer, kulturlämningar och fornlämningar i det nuvarande skogs-

landskapet som vittnar om hur skogen nyttjats för jakt och fångst, rennäring, jord- och skogsbruk samt industri. De historiska spåren kan till exempel vara fångstgropar, järnframställningsplatser, husgrunder och byggnader, stigar och transportleder. Viktigt är också det biologiska kulturarvet i form av brunjor- dar, kulturhistoriskt värdefulla träd och trädbestånd med varierad sammansättning av träslag och ålder. Till skogens kulturarv räknas också ägogränser och traditionsbundna platser och platsnamn. Det innebär att skogliga kulturminnen och kulturmiljöer värnas och bevaras, att skötselkrävande skogar med höga natur- och kulturvärden vårdas och att skogar med hög grad av olikåldrighet och stor variation i träd- slagssammansättning värnas.

Ett rikt odlingslandskap

Odlingslandskapet och jordbruksmarkens värde för biologisk produktion och livsmedelsproduktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden och kulturmiljövärdena bevaras och stärks.

Miljökvalitetsmålet berör hela det av jordbruk påverkade landskapet. Det handlar till exempel om markslagens fördelning, det biologiska kulturarvet, den agrara bebyggelsen och utrotningshotade lokala husdjursraser. Det handlar om enstaka lämningar i form av till exempel alléer, fågator, gårdesgårdar och hamlade träd men även om strukturer som visar på tidigare odlingsystem. Det innebär att åtgärder krävs för att stödja fortsatt jordbruksdrift samt skötsel och underhåll av mark och bebyggelse så att odlingsland- skapets kulturvärden bibehålls.

God bebyggd miljö

Städer, tätorter och annan bebyggd miljö ska utgöra en god och hälsosam livsmiljö samt medverka till en god regional och global miljö. Natur- och kulturvär- den ska tas tillvara och utvecklas. Byggnader och an- läggningar ska lokaliseras och utformas på ett miljö- anpassat sätt och så att en långsiktigt god hushållning med mark, vatten och andra resurser främjas.

Miljökvalitetsmålet berör all byggd miljö, nyupp- förd som befintlig, i stadsbygd såväl som landsbygd. Faktorer av betydelse för platsens överordnade be- byggelsemönster är siluetter och volymer, gränser och årsringar, park- och platsbildningar, kvartersmönster och fastighetsindelningar, gatu-, väg- och järnvägs- nät. Delar, viktiga för den historiska identiteten, är sammanhängande bebyggelseområden och enskilda byggnader, platsbildningar och torg, parker, trädgår- dar och alléer, kajer och stränder, vägar, gator och broar. Av betydelse på detaljnivå är konstruktion,

material och utformning av byggnader, vägar, broar, torg och anläggningar, liksom parkers och trädgår- dars uppbyggnad och fysiska innehåll. Det innebär att åtgärder krävs för att göra kulturvärden knutna till den byggda miljön kända och att utarbeta pro- gram för hur de ska tas om hand.

Regionala miljömål

Material för de regionala miljömålen har hämtats från respektive länsstyrelse.

Örebro län

Ett rikt odlingslandskap delmål 3:

Kulturbärande landskapselement

Mängden kulturbärande landskapselement som vår- das i Örebro län ska öka med 70 procent till år 2010, jämfört med år 2001.

Målet överensstämmer med det nationella delmå- let. Kulturbärande landskapselement definieras här på samma sätt som reglerna för bevarande av värde- fulla natur- och kulturmiljöer enligt Miljö- och lands- bygdsprogrammet 2000–2006.

Levande skogar delmål 3:

Forn- och kulturlämningar

Skogsmarken skall brukas på sådant sätt att fornläm- ningar inte skadas och så att skador på övriga offent- ligt dokumenterade och värdefulla kulturlämningar är försumbara senast år 2010.

Det regionala målet har preciserats något mera än det nationella delmålet.

Ett rikt odlingslandskap delmål 6:

Lantbrukets ekonomibyggnader

Senast år 2007 ska ett regionalt program finnas för hur odlingslandskapets kulturhistoriskt värdefulla ekonomibyggnader kan tas tillvara. Programmet ska bygga på motsvarande nationella program.

Målet är anpassat för Örebro län.

God bebyggd miljö delmål 1b:

Planeringsunderlag

Miljö- och folkhälsomålen ska utgöra underlag för nya planer och program i länets samhällsplanering. Kommunerna ska i översiktsplanerna senast år 2010 tagit ställning till:

(a) hur ett varierat utbud av bostäder, arbetsplatser, service, fritidsaktiviteter och kultur kan åstad- kommas så att bilanvändningen kan minska och förutsättningarna för miljöanpassade och resurs- snåla transporter förbättras.

- (b) hur kulturhistoriska värden ska tas till vara och utvecklas.
- (c) hur estetiska värden ska tas tillvara och utvecklas.
- (d) hur grön- och vattenområden i tätorter och tätortsnära områden ska bevaras och utvecklas och andelen hårdgjord yta inte ökas.
- (e) hur stora naturområden som endast obetydligt är påverkade av olika ingrepp i miljön så långt möjligt ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan påverka områdenas karaktär.
- (f) hur energianvändningen ska effektiviseras, hur förnybara energiresurser ska tas till vara och hur utbyggnad av produktionsanläggningar för fjärrvärme, solenergi, biobränsle och vindkraft ska främjas.
- (g) hur säkerhetsrisker minimeras i samhället.
- (h) hur en trygg och säker bebyggelse kan skapas för olika grupper i samhället som även ökar förutsättningarna för jämställdhet mellan män och kvinnor.

Målet överensstämmer med det nationella men har kompletterats så att alla relevanta miljö- och folkhälsomål ska beaktas i samhällsplaneringen. Formuleringen program och strategier i det nationella målet har konkretiserats till kommunernas översiktsplaner. Delmål 1a har kompletterats med fritidsaktiviteter. Delmål e, g och h är regionala mål som kompletterar de nationella. Dessutom är delmål b och c delade.

God bebyggd miljö delmål 2:

Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse

Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen med tillhörande park och trädgårdsmiljöer ska senast år 2010 vara identifierad och ett program finnas för skydd av dess värden. Samtidigt ska minst 25 procent av den värdefulla bebyggelsen vara långsiktigt skyddad.

Målet överensstämmer med det nationella målet med förtydligande om park och trädgårdsmiljöer. Andel långsiktigt skyddad avser byggnadsobjekt.

Östergötlands län

Levande sjöar och vattendrag

1. 2010 ska minst 50 procent av de mest skyddsvärda natur- och kulturmiljöerna i eller i anslutning till sjöar och vattendrag ha ett långsiktigt skydd.
2. 2010 ska minst 25 procent av de potentiellt mest värdefulla vattendragsträckorna ha restaurerats med avseende på natur- och kulturmiljöer.

Hav i balans samt levande kust och skärgård

1. 2010 ska minst 50 procent av de skyddsvärda marina miljöerna och minst 70 procent av kust- och skärgårdsområden med höga natur- och kulturvärden ha ett långsiktigt skydd.

2. 2010 ska kustens och skärgårdens kulturarv, odlingslandskap och skog skötas och brukas på ett sätt som bevarar deras värden. Minst dagens areal av hävdad gräsbärande mark och betade skogar i skärgården ska vara bibehållna i god hävd och alla nyckelbiotoper och annan värdefull natur ska vara skyddad. Antalet bofasta och yrkesverksamma i skärgården ska inte vara färre jämfört med år 2000 och den kommunala bas servicen ska vara god.

Myllrande våtmarker

2. 2010 ska samtliga våtmarker i länet som ingår i den nationella myrskyddsplanen vara långsiktigt skyddade.
4. 2010 ska alla våtmarker med kulturhistoriska lämningar och intressen ha identifierats och inventerats.

Levande skogar

8. Senast år 2010 ska skogsmarken brukas på ett sådant sätt att fornlämningar inte skadas och så att skador på övriga kända värdefulla kulturlämningar är försumbara.

Ett rikt odlingslandskap

5. 2010 ska mängden kulturbärande landskapselement som vårdas med miljöstödsersättning ha ökat med minst 70 procent jämfört med antalet vårdade landskapselement år 2000 till 50 000.
6. 2010 ska lantbrukets kulturhistoriskt värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer, branddammar samt park- och trädgårdsmiljöer skötas och utvecklas på ett sätt som bevarar deras värden.

God bebyggd miljö

1. 2010 ska kommunernas fysiska planering och samhällsbyggande innehålla strategier för hur ett varierat utbud av bostäder, arbetsplatser, service och kultur kan bidra till att minska bilanvändningen och förbättra förutsättningar för miljöanpassade och resurssnåla transporter.
2. 2010 ska fysisk planering och samhällsbyggande innehålla strategier och program för hur kulturhistoriska och estetiska värden ska tas till vara och utvecklas.
5. 2010 ska länets kulturhistoriskt värdefulla bebyggelse finnas dokumenterad och förtecknad i ett allmänt tillgängligt register. Kommunerna ska ha program och planer för hur den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsens värden ska skyddas.

Referenser

- Aghult, K., Lind, L. O. & Sandin, G. 1999. Järnvägsdata 1999. Svenska Järnvägsklubben. Nummer 68. Stockholm.
- Askersunds kommun. 1985. Kulturhistorisk byggnadsinventering i Askersunds kommun, landsbygdsdelen – Med råd och anvisningar. Askersund.
- Banverket. Godsstråket genom Bergslagen. Hallsberg–Degerön. Förstudie/Slutrapport. BRÖT PM 35/2004. BRÖ 02–216/SA20. Oktober 2004. Sundbyberg.
- Bergold, H. 1995. Arkeologisk undersökning. Trehörnings hyttområde. Närke. Lerbäck socken. RAÄ 201. Dnr 4213/95. Riksantikvarieämbetet. UV Stockholm, rapport. 1996:54. Stockholm.
- Bergsten, K. E. 1946. Östergötlands bergslag. En geografisk studie. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution. Avhandlingar X. Lund.
- Bergström, L. & Houltz, A. 1991. Vägar i Örebro län. Inventering år 1990.
- Björnbom, S. 1989. Beskrivning till jordartskartan Finspång NV. Sveriges Geologiska Undersökning. Jordartsgeologiska kartblad. Skala 1:50 000. Serie Ae. Nummer 92. Uppsala.
- Claréus, C. 1978. Rapport. Fornlämningarna nr 207 och nr 223, hög och odlingsröse. Södra Björnfall 2:1, Lerbäcks sn, Närke. Stockholm.
- Cnattingius, B. 1965. Godegårds kyrka. Linköpings stifts kyrkor. Linköping.
- Ekholm, E. & Hallin, G. 1980. Översiktlig naturinventering av Askersunds kommun (utom Tiveden). Askersunds kommun. Länsstyrelsen i Örebro län. Naturvårdsenheten. Publikation 1980:3. Örebro.
- Ekman, T. 2003. De första 9 000 åren. Brukat och byggt i Örebro län. Länsstyrelsen i Örebro län. Program för kulturmiljövård i Örebro län, del 1. Publikationsnummer 2002:21. Örebro.
- Eriksson, J. 1978. Inventering av järnvägsmiljöer i Östergötlands län. Material från Östergötlands läns museums arkiv.
- Esbjörnson, E. 2000. Kyrkor i Örebro län – en vägledning till Svenska kyrkans kyrkobyggnader. Örebro.
- Esbjörnson, E. & Bennett Gårdö, M. 2002. Sex år i kyrkorna inom Svenska kyrkan; en översikt över åtgärder inom Svenska kyrkan under perioden 1994–1999, med exempel på invändiga förändringar i tio kyrkor. Rapport från kulturmiljöövervakning. Rapporter från kunskapsavdelningen nummer 2001:4, Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Franzén, G. 1982. Ortnamn i Östergötland. Stockholm.
- Fromm, E. 1972. Beskrivning till geologiska kartbladet Örebro SV. Sveriges Geologiska Undersökning. Geologiska kartblad i skala 1:50 000. Serie Ae. Nummer 5. Stockholm.
- Grill, C. 1866. Anteckningar om Godegårds socken och Godegårds gods i äldre och nyare tid. Stockholm.
- Gruber, G. 2000. Arkeologisk utredning. Etapp 2. Sökschakt söder om Godegårds samhälle. Godegårds socken. Motala kommun. Östergötland. Riksantikvarieämbetet. UV Öst, rapport 2000:6. Linköping.
- Gunnarsson, M. 1996. Skyllberg – Ett bruk i bruk. Skyllberg.
- Hallsbergs kommun. 2003. Värdefulla Naturmiljöer i Hallsbergs kommun. Remissupplaga 2003-10-01. Hallsberg.
- 2004. Värdefulla kulturmiljöer i Hallsbergs kommun. Hallsberg.
- 2005. Värdefulla bebyggelsemiljöer i Hallsbergs tätort. Hallsberg.
- Hellberg, L. 1967. Kumlabygdens ortnamn och äldre bebyggelse. Kumlabygden. Forntid – Nutid – Framtid. Del III. Ortnamn och äldre bebyggelse. Kumla.
- Hellström, A. 1990. En krönika om Åsbro. Örebro.
- Holm, B. 1988. Boken om Åsbrohemmet. En dokumentation av en alkoholistanstalt, vårdanstalt för alkoholmissbrukare samt behandlingshem för missbrukare 1933–97. Kumla.
- Hörfors, O. 1996. Gravfält från järnålder vid Bankällan. RAÄ 43. Jacobshyttan. Godegårds socken. Skadedokumentation och arkeologisk efterundersökning. Rapport Östergötlands läns museum. Linköping.

- Jansson, U. 2003. Program för kulturmiljövård del 2 – Agrarlandskapet. Örebro län. Ett län med många landskap. Länsstyrelsen i Örebro län. Publikationsnummer 2002:22. Örebro.
- Karlsson, C. 2002. Arkeologisk för- och slutundersökning. Järnframställning vid Stora Älberg. Närke. Hardemo socken. Stora Älberg 1:3 och 1:45. RAÄ 131–137 och RAÄ 139–142. Riksantikvarieämbetet. UV Bergslagen, rapport 2002:5. Örebro.
- Karlsson, P. 2001. Arkeologisk utredning. Etapp II. Sökschakt vid Godegård skola. Godegård socken. Motala kommun. Östergötland. Riksantikvarieämbetet. UV Öst, rapport 2001:25. Linköping.
- Kumla kommun. 1996. Bevarandeprogram för Kumla kommun. Landsbygd och tätorter. Kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer. Upprättat åren 1973–1977. Kompletterat åren 1984–1990 samt 1996. Kumla.
- Larsson, L. Z. 1999. Arkeologisk utredning. Etapp 1. Vattenledning Godegård–Degerön. Ny överföringsledning mellan Godegårds och Degeröns samhälle. Godegårds socken. Motala kommun. Östergötland. Riksantikvarieämbetet. UV Öst, rapport 1999:44. Linköping.
- Lindeblad, K. & Stålbom, U. 1997. Arkeologisk utredning. Etapp 2. Nytt dubbelspår Godegård–Mjölby. Delsträckan Länsgränsen–Källsjön (Torvmossen). Godegårds socken. Motala kommun. Östergötland. Riksantikvarieämbetet. UV Linköping, rapport 1997:25. Linköping.
- Länsstyrelsen i Örebro län. Miljömål för Örebro län 2005–2010. Digital version.
- Länsstyrelsen i Östergötlands län & Östergötlands länsmuseum. 1984. Östergötlands byggnadsminnen. Vägvisare till 65 byggnadsmiljöer. Linköping.
- Länsstyrelsen i Östergötlands län. 1986. Natur Kultur – miljöer i Östergötland. Naturvårdsplan och kulturminnesprogram. Linköping.
- Länsstyrelsen i Östergötlands län. Mål i sikte. Miljömål för Östergötland. Digital version.
- Magnusson, G. 1983. Fornminnesinventering av ”Östra berget”. Arkeologi i Sverige 1980. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport RAÄ 1983:3. Stockholm.
- Motala kommun. 1990/2004. Arbetsmaterial. Översiktsplan för Motala kommun. Planeringsunderlag 1990, reviderat år 2004. Kulturminnesvård. Beskrivning till karta nr 2.
- Månsson, E. 1995. Gods och gårdar i Östergötland. Del 1. Norra skogsbygden och Östgötaslätten. Östergötlands läns hushållningssällskap. Linköping.
- Nilsson, P. 1996. Arkeologisk utredning. Etapp 1. Nytt dubbelspår Godegård–Mjölby. Delsträckan Källsjön (Torvmossen)–Stenkullen. Godegårds och Kristbergs socknar samt Motala stad. Motala kommun. Östergötland. Riksantikvarieämbetet. UV Linköping, rapport 1996:20. Linköping.
- Nisser, M. 1974. Hyttor i Örebro län. Jernkontorets bergshistoriska utskott. Serie H. Nummer 10. Hytttrapport 2. Stockholm.
- Nordenskjöld, C-F. 1874. Östergötlands minnesmärken. I Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1935–1936. Linköping.
- Nordisk Ministerråd. 2001. Kulturmiljøet i miljøkonsekvensvurderinger. Et idéhefte om håndtering av kulturmiljøtemaet. Nord 2000:17. Köpenhamn.
- Olsson, J-O. 1994. Wånga bergslag – En studie. Wånga en del av norra Östergötlands bergslag. Umeå universitet. Institutionen för historia. Tvåbetygs uppsats med ekonomisk historisk inriktning 1983–1984. Årvidaberg.
- Pettersson, O. 1995. Arkeologisk utredning. Falla–Översta. Lokalvägar. Hallsbergs socken och kommun. Närke. Riksantikvarieämbetet. UV Stockholm, rapport 1995:41. Stockholm.
- 1996. Arkeologisk utredning. Etapp 1. Utbyggnad till dubbelspårig järnväg mellan Hallsberg–Mjölby. Delsträckan Hallsberg–Jakobshyttan. Närke. Östergötland. Godegårds, Hallsbergs, Hardemos och Lerbäcks socknar. Riksantikvarieämbetet. UV Stockholm, rapport 1996:85. Stockholm.
- 1997. Arkeologisk utredning. Etapp 2. Utbyggnad till dubbelspårig järnväg mellan Hallsberg–Mjölby. Delsträckan Mariedamm–Östergötland. Närke. Lerbäcks socken. Riksantikvarieämbetet. UV Stockholm, rapport 1997:28. Stockholm.
- 2001. Arkeologisk utredning. Tomta bergtäkt. Närke. Hallsbergs socken. Tomta 1:3/2 med flera. Riksantikvarieämbetet. UV Bergslagen, rapport 2000:31. Örebro.
- 2001. Arkeologiska utredningar. Hallsbergsterminalen och Ulvsätters industriområde. Närke. Hardemo socken. Stora Älberg 1:3 med flera. Riksantikvarieämbetet. UV Bergslagen, rapport 2000:36. Örebro.
- 2004. Arkeologisk utredning. Matarledning Ockelbo–Östansjö, sträckan genom Örebro län. Närke (Örebro län): Viby socken (Hallsbergs kommun), Hardemo socken (Kumla kommun), Hackvads och Kräcklinge socknar (Lekebergs kommun) samt Kils, Tysslinge och Vintrosa sock-

- nar (Örebro kommun). Västmanland (Örebro län): Linde och Ramsbergs socknar (Lindesbergs kommun), Ljusnarsbergs socken (Ljusnarsbergs kommun) samt Nora socken (Nora kommun). Riksantikvarieämbetet. UV Bergslagen, rapport 2002:9. Örebro.
- Ridderstad, A. 1917. Östergötlands beskrivning med dess städer samt landsbygdens socknar och alla egendomar. Första delen. Östergötland II:1. Stockholm.
- Riksantikvarieämbetet. 1990. Riksintressanta kulturmiljöer i Sverige. Förteckning. Underlag för tillämpning av naturresurslagen 2 kap 6§. Stockholm.
- Risegård, E. 1952. Godegårds socken. Linköping.
- Sahlström, G. 1936. Några drag ur Lerbäcks historia. Faksimilupplaga utgiven av Lerbäcks hembygdsförening år 1992. Kumla.
- Samzelius, N. 1961. En krönika om Hallsberg från äldsta tider t.o.m. 1960. Uppsala.
- Skyllberg, E. 1998. Lerbäcks bergslag. En sammanställning över de bergshistoriska lämningarna i Hammars och Lerbäcks socknar samt en översikt över Askersunds, Bo, Hallsbergs, Ramundeboda, Svennevads, Snavlunda och Viby socknar. Atlas över Sveriges bergslag. Jernkontoret. Bergshistoriska utskottet. Serie H 106. Riksantikvarieämbetet. Kunskapsavdelningen. Stockholm.
- Stolpe, M. 1881. Beskrifning till kartbladet Tjällmo. Sveriges Geologiska Undersökning. Kartblad i skalan 1:50 000, med beskrifningar. Serie Aa. Nummer 70. Stockholm.
- Sällström, E. 1980. Rapport. Fornlämningarna 204 och 205. S Björnfall 2:1, Lerbäcks sn, Närke. Dnr 4338/78. Stockholm.
- Topelius, C. 1983. Sällsamheter i Östergötland. Del 1. Stockholm.
- Ulfhielm, A. 1995. Arkeologisk utredning. Etapp 1. Nytt dubbelspår Godegård–Mjölby. Delsträckan Länsgränsen–Kjällsjön (Torvmossen). Godegårds socken. Motala kommun. Östergötland. Delsträckan Fågelsta–Slomarps. Allhelgona, Högby, Mjölby och Skänninge socknar i Mjölby kommun samt Fivelstad, Styra och Västra Stenby socknar i Motala kommun, Östergötland. Riksantikvarieämbetet. UV Linköping, rapport 1995:54. Linköping.
- Waldén, B. 1947. Skyllberg 1346 • 1646 • 1946. Minnesskrift. Första delen. Tiden intill 1775. Stockholm.
- Waldén, B. m.fl. 1948. Lerbäcks socken. Örebro läns förvaltning och bebyggelse. Svenska län. Del II. Närke. Redaktör och ansvarig utgivare Oscar Heij–Hellvik. Göteborg.
- Waldén, B. 1949. Skyllberg 1346 • 1646 • 1946. Minnesskrift. Andra delen. Tiden 1775–1946. Stockholm.
- Vägverket. 2001. Mål och mått för natur- och kulturvården. Publikation 2001:50. Vägverket i samverkan med Banverket, Luftfartsverket, Sjöfartsverket, SIKA, Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet och Boverket. Borlänge.
- Ödmark, M. 1995. Arkeologisk förstudie. Nytt dubbelspår Godegård–Mjölby. Delsträckan Kjällsjön (Torvmossen)–Stenkullen. Godegårds och Kristbergs socknar samt Motala stad. Motala kommun. Delsträckan Motala C–Fågelsta, Motala stad och Västra Stenby socken, Motala kommun. Östergötland. Riksantikvarieämbetet. UV Linköping, rapport 1995:30. Linköping.
- Örebro läns museum & Länsstyrelsen i Örebro län. 1998. Riksintressanta kulturmiljöer i Örebro län. Örebro.

Underkonsulter

- Estrid Esbjörnson, Örebro läns museum, har svarat för analysen av bebyggelsemiljön.
- Per Vikstrand, Språk- och Folkminnesinstitutet, Uppsala, har svarat för ortnamnsstudierna.

Övrigt

- Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), Riksantikvarieämbetet
- Informationssystemet för fornminnen (FMIS), Riksantikvarieämbetet, digitalt material
- Fornminnesregistret (FMR), Riksantikvarieämbetet, analogt material
- Fornminnesregistret, Länsstyrelsen i Östergötlands län, analogt material
- Hallsbergs kommun, Värdefulla kulturmiljöer i Hallsbergs kommun, digitalt underlag
- Historiska museets arkiv (Statens historiska museer) (SHM)
- Jordbruksverket, Ängs- och betesmarksinventeringen 2002–2004, Östergötlands län (TUVÅ)
- Lantmäterimyndighetens arkiv i Örebro län
- Lantmäteriet, Linköping
- Lantmäteriets forskningsarkiv i Gävle (LMV)
- Riksantikvarieämbetet UV Bergslagen och UV Öst, material från arkeologiska utredningar och undersökningar
- Skog & Historia, Skogsvårdsstyrelsen Värmland–Örebro
- Språk- och Folkminnesinstitutet i Uppsala (SOFI)
- Riksantikvarieämbetet, Nio miljö kvalitetsmål, digitalt material hämtat från Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se

Örebro läns museums arkiv
Östergötlands läns museums arkiv
Östergötlands läns museum, digitalt material från
Arkeologisk utredning etapp 1, Naturgas Mellansverige, Etapp V, Västerlösa–Rockhammar,
Örebro och Östergötlands län

Länsstyrelsen i Örebro län

Riksintresse för kulturmiljövård i Örebro län enligt 3 kapitlet Miljöbalken. Beslut från Riksantikvarieämbetet 1987-11-05 samt skrivelse från Riksantikvarieämbetet 1996-08-27.

- Koordinatsystem [RT90 2,5 gon V]
- Temaägare [Länsstyrelsen i Örebro län. Kontaktperson Raoul Hjærtström]
- Ursprungsskala [1:10 000, 1:50 000]
- Aktualitet [1999-02-01]

Byggnadsminnen i Örebro län enligt 3 kapitlet kulturmminneslagen samt förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen med mera.

- Koordinatsystem [RT90 2,5 gon V]
- Temaägare [Länsstyrelsen i Örebro län. Kontaktperson Raoul Hjærtström]
- Ursprungsskala []
- Aktualitet [2005-07-13]

Inventering av ängs- och hagmarker med höga naturvärden i Örebro län. Fältinventering 1987–1990.

- Koordinatsystem [RT90 2,5 gon V]
- Temaägare [Länsstyrelsen i Örebro län. Kontaktperson Karin Sund]
- Ursprungsskala [1:10 000]
- Aktualitet [Hösten 1996]

Länsstyrelsen i Östergötlands län

Riksintresse för kultur.

- Koordinatsystem [RT90]
- Temaägare [Kulturmiljöenheten]
- Ursprungsskala []
- Aktualitet [aktuellt 2003-10]

Kulturminnesprogram.

- Koordinatsystem [RT90]
- Temaägare [Kulturmiljöenheten]
- Ursprungsskala []
- Aktualitet [aktuellt 2001]

Naturinventering av Östergötlands ängs- och hagmarker.

- Koordinatsystem [RT90]
- Temaägare [Miljövårdsenheten]
- Ursprungsskala [1:10 000 till 1:50 000]
- Aktualitet [1986–1990]

Muntliga uppgifter

Rolf Gustavsson, Mariedamms samhällsråd
Jan-Ove Karlsson, "Vandring i bruksbygd"
Kurt Larsson, stadsarkitekt, Kumla kommun
Sven-Ove Lindberg, Bållby
Bengt Sjölund, Lerbäckens hembygdsförening
Staffan Åkerblad, Kumla pastorat